

- України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.): монографія / Ю. М. Поліщук. – К.: ПТІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2012. – 432 с.; Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті: монографія / О. Я. Калакура. – К.: Знання України, 2007. – 508 с.; Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст.: громадське і приватне життя: монографія / О. О. Ніколаєнко. – Х.: Вид-во НТМТ, 2015. – 360 с.
21. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л. О. Зашкільняк, М. Г. Крикун. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. – 752 с.
22. Зашкільняк Л. О. Історія Польщі... – С. 296.
23. Там само. – С. 324–325.
24. Буравський О. А. Поляки Волині у другій половині XIX – на початку XX ст. – С. 143.
25. Там само. – С. 144.
26. Поліщук Ю. М. Національні меншини Правобережжя України у контексті етнічної політики Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.) – С. 320.
27. Там само. – С. 328–329.
28. Земський Ю. С. Польська, російська та українська еліта в змаганнях за Правобережну Україну середини XIX ст.: Монографія / Ю. С. Земський. – Хмельницький: Б.в., 2011. – С. 55.
29. Там само. – С. 57.
30. Там само. – С. 58.
31. Там само. – С. 186.
32. Там само. – С. 188.
33. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті... – С. 112.
34. Ніколаєнко О. О. Польські жінки Наддніпрянської України в другій половині XIX – на початку XX ст. – С. 87.
35. Там само. – С. 288.
36. Там само. – С. 289.
37. Там само. – С. 293.
38. Там само. – С. 294.
39. Бойчук Я. А. Громадські об'єднання етноменшин на українських землях у складі Російської імперії (1861–1914 рр.): дис... кандидата історичних наук: 07.00.01 – історія України / Я. А. Бойчук. – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2015. – С. 174.
40. Там само. – С. 176.

УДК 94:378.4(477.62)ДонНУ«1930/1940»

Сторінки історії профспілкової організації Сталінського педагогічного інституту (1930–1940 роки)

МИКОЛА ТРОЯН

У сучасному українському суспільстві відбуваються фундаментальні зміни у тому числі у сфері освіти. Її становище ускладнилось у зв'язку з евакуацією частини освітніх установ з території Донецької та Луганської областей. Вимушеним переселенцем став і Донецький національний університет імені Василя

Стуса. На новому місці освітянам довелося налагоджувати роботу майже з нуля. На думку автора, подібна ситуація була характерна і для 1930–1940 років, коли відбувався процес становлення нового навчального закладу. Автор намагається через призму історії профспілкового руху показати історію становлення та розвитку інституту у 1930–1940 роки. Дослідження базується на архівних матеріалах.

Автор висвітлює процес становлення Сталінського педагогічного інституту від початку його заснування у 1937 р. до кінця 1940-х рр., аналізує роль громадських організацій у його діяльності. Особлива увага звертається на матеріальне становище студентів та викладачів інституту в 1930–1940 рр. Автором простежується процес формування трудового колективу навчального закладу, висвітлюються репресії серед викладачів та керівного складу студентської профспілки. У статті також приділяється увага формуванню матеріально-навчальної бази Сталінського педінституту, впливу партійної організації на його діяльність.

Результатом проведеного дослідження є висвітлення складного процесу формування та розвитку Сталінського педагогічного інституту через призму діяльності його профспілкової організації у 1930–1940 рр.

Ключові слова: Сталінський педагогічний інститут, профспілка, історія

History of the trade union organization of Stalin Pedagogical Institute (1930–1940)

MYKOLA TROJAN

Purpose. The article is dedicated to the history of the trade union organization of Stalin Pedagogical Institute in 1930–1940 years. Based on archival materials, the article discusses the role of the trade union organization in the activities of the institute.

Approach. The study is based on the documents of the party and trade union meetings, which are kept in the archive of Donetsk National University named after Stus.

Findings. The result of the conducted study is the determination of the role of the trade union organization in the activities of the institute. The author examines the role of public organizations in the history of the institute. The article characterizes financial situation of the students and lecturers in the years 1930–1940. The study involves the process of formation of the staff of educational institution, including the repression of teachers and student leaders of the trade union committee.

Research implications. The study of this issue reveals new pages of history of Stalin pedagogical institute – the predecessor of Donetsk National University named after Stus.

Value. The study has practical value in terms of experience of organization of the new institute. In 1941 Stalin Pedagogical Institute had to be evacuated because of the military operations and returned after their end.

Keywords: Stalin Pedagogical Institute, trade union, history

Історія Сталінського педагогічного інституту дуже стисло розглядається у довідкових виданнях, присвячених Донецькому національному університету [1; 2]. Однак історії профспілки цієї освітньої установи автори не приділи належної уваги.

У 30-ті роки ХХ ст. в Україні були досягнуті певні успіхи у розвитку освіти. Помітно збільшилася кількість шкіл, у яких у 1940–1941 рр. навчалися 6,7 млн. дітей [3]. Завершився перехід до загальної початкової освіти, розвивалася система середніх шкіл та ін. Це вимагало підготовки вчительських кадрів. З цією метою створювалися нові інститути. Серед них і Сталінський педінститут.

Сталінський педагогічний інститут відкрили на підставі постанови РНК УРСР від 15 липня 1937 р. Згодом з'явився наказ Народного Комісаріату освіти України від 2 серпня 1937 р. (за іншими даними – 1 серпня 1937 р.) 15 липня 1939 р. Всесоюзний комітет у справах вищої школи при РНК СРСР затвердив Статут Сталінського державного педагогічного інституту. У цьому документі були виділені такі розділи: «Студенти», «Організація навчальної роботи», «Кафедра», «Структура і керівництво» та ін. При цьому визначалося навчальне навантаження професорів, доцентів, асистентів і викладачів – у середньому 5 годин на день. Самостійний розділ був присвячений правилам внутрішнього розпорядку та дисципліни. За їхнє порушення студентам в якості покарання робились зауваження, догана, сувора догана з попередженням. У Статуті було зафіксовано, що «науково-педагогічні працівники, особи навчально-допоміжного персоналу та інші працівники, які порушують дис-

ципліну і правила внутрішнього розпорядку, піддаються директором дисциплінарним стягненням аж до звільнення». Самостійний розділ визначав параметри діяльності громадських організацій. У якості основних напрямів їхньої роботи були виділені такі: політичне виховання студентів і викладачів; організація соціалістичного змагання; зміцнення свідомої дисципліни; підвищення культурного рівня студентів та викладачів; надання допомоги директору у навчальній роботі.

Позитивним було те, що Статут передбачав включення до складу ради інституту представників профспілкової організації. У Статуті також зазначались права та обов'язки посадових осіб. Крім того, характеризувалися факультети (історичний та російської мови і літератури). При цьому, останній мав відділення української мови та літератури. Розділі 8 «Майно та кошти інституту» завершував Статут. Хоча розділ цей і був, але з майном, як і з коштами, склалася вкрай напружена ситуація. Гуртожитку не було, тому студентів розселяли по т. зв. «кутах». Домовленості були на 265 місць, а потрібно – 300. Планувалося побудувати навчальний корпус, гуртожитки і будинки для викладачів. Однак у передвоєнні роки цього зробити не вдалося. Рішення бюро Обкому компартії про завершення будівництва студентського гуртожитку до 1 листопада 1940 р. залишилося на папері. Міськрада повинна була виділити 10 квартир для викладачів... Але не виділила. Значні кошти були потрібні для обладнання і організації роботи кабінетів та ін.

У вкрай складних суспільно-політичних обставинах проходило

формування трудового колективу та громадських організацій. Вивчення їхньої діяльності, безумовно, представляє пізнавальний і науковий інтерес. На жаль, вирішити це завдання досить складно, адже профспілкові документи і матеріали передвоєних років не збереглися.

27 серпня 1937 р. був призначений перший директор інституту Олександр Васильович Євдокименко. До цього він працював в органах народної освіти та міському комітеті партії. Протягом вересня 1937 р. набір викладачів відбувався у «пожежному» порядку. Їх рекомендував завідувач обласним управлінням народної освіти т. Василенко. У дусі тих часів він виявився «ворогом народу», тому направлені ним педагоги були відсторонені від роботи або репресовані. У цілому заарештували не менше 10 осіб. У результаті, на 312 студентів-вечірників залишилися тільки 2 викладачі. Інших – оголосили «ворогами народу» і заарештували. Отже, підозри, обвинувачення і репресії стали повсякденним явищем.

Перший директор педагогічного інституту недовго обіймав цю посаду. Його оголосили учасником антирадянської організації. У квітні 1938 р. О. В. Євдокименко був заарештований. У числі інших обвинувачень були такі: «штатно-окладна система пройшла без відома партійної та профспілкової організацій»; на лекціях він неправильно трактував питання про «гегемонію» пролетаріату та ін. Одночасно працівники педінституту вимагали «вигнати з інституту головного бухгалтера». Далі – традиційні звинувачення в притупленні пильності. Всі зріклися колишнього директора. Наприклад, голова студентського профспілкового комі-

тету Гінзбург заявив: «Ніяких зв'язків з ворогом народу Євдокименко ...не мав». Примітно, що раніше вони обидва працювали в обласному відділі народної освіти. Однак учасники партійного зібрання (23 квітня 1938 р.) стверджували, що Гінзбург «про Євдокименка знав» і тільки з ним погоджував профспілкові питання. Було вирішено перевірити роботу голови студентського профкому. Виявилось, що т. Гінзбург «неправильно отримує стипендію у зв'язку з тим, що на роботу в інститут прийнятий без випробувань, на що не мав права». Він також не мав документів про середню освіту. Пояснення голови профкому зводилися до того, що його прийняли на роботу в інститут за умови здачі заліків за середню школу протягом року. Учасники партійного зібрання вирішили, що т. Гінзбург «допустив притуплення політичної пильності». На цій підставі «партзбори вважають за необхідне зняти тов. Гінзбурга з посади голови профкому». Це рішення було ухвалене 19 травня 1938 р.

Таким чином, перший голова студентської профорганізації інституту був відсторонений від посади. Але за мірками 1930-х років це були справжні дрібниці. Тим більше, що йому дозволили продовжити навчання. Хоча згадка про притуплення пильності була внесена до характеристики. Репресованого О. В. Євдокименка звинуватили також у тому, що він під час кадрових перестановок прагнув звільнити з посади заступника директора І. Я. Омеляненка і натомість затвердити А. П. Шостака. Цю ідею підтримав і голова студентського профкому Гінзбург. Партійна організація інституту прийняла досить сміливе на той час рішення. В ньому

зазначалося, що відділ шкіл обкому КП(б)У досі не призначив директора інституту, а подальша робота інституту без керівництва неможлива, тому партійне зібрання рекомендує «тов. Омеляненко на посаду директора інституту» і просить Обком і Наркомат затвердити це клопотання. Отже, у травні 1938 р. Іван Якович Омеляненко став в. о. директора Сталінського державного педінституту.

16 травня 1938 р. відбулася педагогічна нарада. Розглядалося питання про ліквідацію наслідків шкідництва. Доповідач – В. Я. Омеляненко. Викривали Євдокименка. Однак незабаром директором інституту призначили Сергія Яковича Резнікова. Він народився в сім'ї робітника-шахтаря. У 1917 р. добровільно вступив до Червоної гвардії. З 1918 р. по 1922 р. служив у Червоній армії. В період війни з поляками опинився у полоні, де перебував з 1920 р. по 1923 р. Його звільнили в процесі обміну військовополоненими. З 1924 р. – у лавах ВКП(б). Потім тривале навчання в Радпартшколі (1925–1927 рр.), Комуністичному університеті ім. Артема (1929–1932 рр.). Завершив освіту в Інституті Червоної Професури (м. Київ, 1933–1936 рр.). З 1936 р. працював у м. Сталіно. Партійних стягнень не мав, репресованих серед родичів не було.

Збереглися доповіді, інформаційні матеріали та ін. про стан справ в інституті. С. Я. Резніков у цілому об'єктивно фіксував труднощі становлення. Серед них – дефіцит кваліфікованих викладачів німецької мови, російської мови, політекономії та ін., були потрібні декани історичного і літературного факультетів. При цьому викладачі К. К. Маренко та

В. І. Софтенко відмовилися зайняти ці посади. Не було студентського гуртожитку. Украй скрутне становище склалося з наданням житла. Не отримала достатнього розвитку матеріально-навчальна база.

З приходом С. Я. Резнікова активувалася робота з викриття І. Я. Омеляненка. Він повідомив, що І. Я. Омеляненко у період «чистки» партійних рядів був виключений з Інституту Червоної професури за «притуплення класової пильності». Директор представив письмове підтвердження безпосереднього учасника цих подій. Пояснення І. Я. Омеляненка зводилися до того, що у травні 1934 р. 150 слухачів Інституту Червоної Професури направили до Донбасу. Його призначили уповноваженим по сівбі і партторгом колгоспу. Корективи внесла хвороба... Проте «чистку» пройшов, отримав партквиток... З січня по березень 1934 р. тимчасово був завучем в Інституті Червоної Професури.

Крім того, В. Я. Омеляненко звинувачували в тому, що в період роботи у Ворошиловграді він «завалив» роботу з виборів у Ради і був знятий з посади. Зазначалося, що І. Я. Омеляненко на основній роботі грубий, «студентів лає нецензурщиною», одного з них назвав «мудакком». Його також підозрювали у тому, що в період наукового відрядження до Москви він фактично перебував на відпочинку у Хості... За всім цим слідували перевірки, триразове обговорення на партійних зборах та ін.

Судячи з подальшого розвитку подій, ці звинувачення були недостатньо об'єктивними. Був підданий різкій критиці і сам директор інституту за бюрократичне ставлення до викла-

дачів і студентів. Дорікали С. Я. Резнікову у тому, що він проговорився і фактично видав оперативні плани органів НКВС щодо інституту у період Жовтневих урочистостей. 9 серпня 1940 р. директором інституту був призначений С. А. Ксенофонов. З перервою через військові події він очолював педінститут до 1961 року.

У інституті досить часто відбувалася зміна голів студентського профкому. Початок цьому поклав студент Гінзбург, якого відсторонили від посади 13 травня 1938 р. за рішенням партійних зборів. Його звинуватили у втраті політичної пильності. Новим головою став Олександр Костянтинівич Савенков. Він народився у 1918 р. в родині робітника. Після закінчення семирічної школи в 1935–1936 рр. працював на Сталінському металургійному заводі. Одночасно без відриву від виробництва навчався у вечірньому комвузі. Під час прийому до кандидатів у члени ВКП(б) у квітні 1938 р. характеризувався тільки позитивно. Це відносилось і до навчання, і до громадської роботи. Проте 26 лютого 1939 р. партком прийняв рішення про звільнення О. К. Савенкова від обов'язків голови профкому... без пояснення причин.

Наступним головою студентського профкому затвердили Петра Ілліча Гусева. Примітно, що одночасно звернулися до Обкому спілки працівників вищої школи з тим, щоб санкціонувати перевибори профкому у березні 1939 р. Серед голів профкому називали Павла Сергійовича Жагло, який, на жаль, загинув на фронті. В умовах загострення класової боротьби «вороги народу», зрозуміло, прагнули «пробратися до керівництва профспілки». Наприклад, студент Гур'єв не був членом профспілки, а

«пробрався в профком». Гур'єва оголосили «недобитком класових ворогів». Аналогічний ярлик навісили на деяких інших студентів.

Отже, в інституті функціонували 2 профспілкові організації. Профспілковий комітет об'єднував студентів. Інтереси викладачів та співробітників представляв місцевий комітет. Подібний поділ діє і у наш час.

Першим головою місцевого комітету, очевидно, був викладач Ф. С. Едікін. Про це свідчать протоколи партзборів. Профспілкові документи не збереглися. Про себе т. Едікін повідомив небагато: командир з 1920 р., старший комскладу з березня 1931 р., з 1934 р. – викладач військової справи. Він досить рішуче захищав свої інтереси. Мав право на ставку в 600 крб., а отримував – 500 крб., тому в серпні 1938 р. подав заяву на звільнення. Мотив: «зважаючи на неправильності в призначенні ставки не як старшому викладачеві, а як вчителю взагалі військової справи». Справу розглянули на партзборах, фактично Ф. С. Едікіну заборонили звільнитись. Одночасно було вирішено звернутися до обкому партії з тим, щоб його не виселяли з квартири, яка належала Сталінському індустріального інституту. Незабаром, у жовтні 1938 р., голова місцевого комітету був затверджений викладачем історії та будівництва РСЧА. Це призначення узгодили з райкомом партії. Крім того, розглянули заяву т. Едікіна «про скачування стягнень, накладених за невірні міркування про куркуля і відсутність пильності, у результаті чого виникла пожежа».

У процесі обговорення питань партійці висловили ряд зауважень та рекомендацій. Директор інституту С. Я. Резніков зазначив, що т. Едікін

недостатньо працює над підвищенням свого ідейно-теоретичного рівня і «недостатньо формулює свої помилки». І. Я. Омеляненко підкреслив, що т. Едикін профспілкову роботу запустив, і до того ж – політично не підготовлений. Було вирішено: «внести сувору догану з попередженням наступного усунення з посади, а догану за опортуністичне трактування про куркуля – залишити». Персонально йому рекомендували відвідувати марксистсько-ленінський університет, а партторгові – надати т. Едикіну допомогу «у вигляді прикріплення до нього товариша для консультації». Голова МК повинен був організувати «для технічного обслуговуючого персоналу інституту ... гурток з вивчення політграмоти».

Ф. С. Едикін проявив себе як людина радикальних дій. Наприклад, 22 грудня 1938 р., посилаючись на низьку температуру в приміщеннях, він розпорядився закрити бібліотеку, «на що не мав права». Неабияку наполегливість голова місцевого комітету проявив у зв'язку з преміюванням трьох співробітниць до свята 8 березня. Цей випадок стався у 1938 р. На жаль, як часто буває, необхідних грошей не виявилось. І все ж він буквально «видряпав» подарунки. Для цього знадобилося два місяці.

Профспілкова організація також займалася питаннями соціалістичного змагання і зміцнення трудової дисципліни (у передвоєнні роки – вкрай актуальна тема) та ін. У 1930-ті рр. практично всі аспекти діяльності профспілок отримали негативну оцінку. Право на остаточне рішення було за партійною організацією. В одному з її звітів зазначалося, що Ф. С. Едикін отримав догану «за розвал оборонно-масової роботи та від-

мову читати лекцію». Його зняли з посади помічника директора оборонної роботи, а також достроково усунули від виконання обов'язків голови місцевого комітету, про що в протоколі зазначалося, що він «докерувався до того, що миші в протоколах звили гнізда». Нетривалий час місцевий комітет очолював Базилевський. Він дещо покращив стан справ (2-й семестр 1939 р.). Восени 1939 р. головою місцевого комітету став Вадим Іванович Костецький. Він мав певний досвід профспілкової роботи. Раніше був членом МК і займався питаннями організації соціалістичного змагання. При вступі до лав партії характеризувався позитивно. Деякий час був деканом літературного факультету.

Організація соцзмагання – одне з головних питань у роботі місцевого комітету. У 1938 р. планувалося перевірити індивідуальні та колективні договори (до 10 жовтня). У цілому в інституті цю акцію намічалось завершити 12 жовтня 1938 р. Для цього створили комісію з представників профкому, адміністрації та комсомольської організації. Результати перевірки дозволяють встановити заходи, які планувалися: організувати укладення договорів на 1939 р.; місцевому комітету провести відповідну роботу з викладачами; дирекції заснувати перехідний червоний прапор для факультету – переможця змагання; висвітлювати питання соцзмагання в стінгазетах і спеціальних бюлетенях.

Зазначалося, що поліпшувати стан справ у цій галузі повинні, в першу чергу, комуністи. Комісії з перевірки змагання діяли у 1939–1940 рр. Містком представляли А. С. Лисянський і Я. М. Шаховський, від профкому студентів – Постол, Старих, Іскра.

Комісію очолював І. Я. Омеляненко. У 1939 р. в інституті змагалися факультети і кафедри. Більш успішно діяв літературний факультет – договір виконали на 82 %, історичний факультет – на 72 %. Серед недоліків відзначали такі: профспілкова організація не очолила змагання; не проводяться перевірки виконання зобов'язань; у змаганні не беруть участь учительський інститут, кафедра педагогіки, навчальні кабінети, бібліотека, канцелярія, бухгалтерія, господарська частина; розвиток змагання не висвітлюють стінгазети та ін.

Окремо варто розглянути питання про змагання Сталінського педінституту з Ворошиловградським. Умови та договір готували тривалий час. 8 травня 1938 р. до Ворошиловграда виїхала делегація для того, щоб викликати на змагання і підписати відповідний договір. До складу делегації входили: Савчук, Халайджі і Постол. Останній представляв студентський профком. Станом на вересень 1939 р. Сталінський педінститут займав більш високі позиції по успішності студентів. Ворошиловградський педагогічний інститут лідирував з організації масової, оборонної та спортивної роботи.

Значна увага приділялася літній оздоровчій кампанії. Задовго до літніх канікул проводилося медичне обстеження студентів, які потребували санаторного лікування. На жаль, цей процес далеко не завжди завершувався своєчасно. Із запізненням надходили і путівки. Привертають увагу критерії, за яких вони видавалися. Для санаторного лікування традиційно були потрібні відповідні медичні показання. До будинку відпочинку прямували відмінники навчан-

ня та активні учасники суспільно-політичної роботи. Для студентів також проводилися екскурсії. Зазначалося, що коштів на ці цілі виділялося недостатньо. Особливо гостро це відчував обслуговуючий персонал, зарплата якого була вкрай низькою. Примітно, що парторганізація прагнула контролювати цей процес. Пропонувалося прикріпити до профкому для проведення такої роботи одного з комуністів. Але ця пропозиція, очевидно, не пройшла. В інституті діяли секції волейболу, гімнастики, мото-секції, а також велася підготовка значківців. Усього за 1938–1939 рр. здали нормативи ГТО 1-го ступеня 204 особи.

Відзначаючи певний прогрес у створенні матеріальної бази інституту, потрібно також звернути увагу, що планові завдання не виконувалися. Час від часу профком студентів проводив перевірку їдальні та буфетів. Картина традиційна. В їдальні № 163 та буфеті контроль провели 7 квітня 1939 р. З'ясувалося, що якість харчування низька, а меню одноманітне. Немає чайних ложок, не вистачає склянок і графінів. Антисанітарія, приховування «Книги скарг» та ін. Привертає увагу вкрай скромні вимоги студентського профкому. Серед них: «звернутись до «Доннарпиту» з проханням організувати при буфеті влітку продаж газованої води; відпускати для буфету продукти за зниженими цінами; організувати в буфеті продаж молочних виробів; організувати в буфеті кип'ятіння води».

У передвоєнні роки було видано кілька державних, партійних і профспілкових розпорядчих документів з тим, щоб істотно зміцнити трудову дисципліну. Особлива роль у практи-

чному вирішенні цієї проблеми відводилася профспілкам. Саме вони повинні були проводити активну виховну роботу серед трудящих. І справ у цій галузі було дійсно багато. Адміністрація зафіксувала численні запізнення. Їх допускали і викладачі, і студенти. Більше того, дуже часто викладачі не ходили на заняття. Необхідно звернути увагу на те, що і на початку 1940 р. інститут не був забезпечений викладацькими кадрами. За штатом було виділено 68 одиниць, а фактично працював 51 викладач, тому багато з них працювали на півтори ставки.

З початком війни були скасовані відпустки та канікули, багато викладачів і студентів пішли на фронт. До лав РСЧА був мобілізований директор інституту С. О. Ксенофонов. Тимчасово виконував його обов'язки Микола Олександрович Пурель. Евакуація викладачів і студентів була призначена на 10 жовтня 1941 р. Кінцевий пункт прямування – м. Кунгур Молотовської області. Повернулися лише восени 1943 р. У одному з перших розпоряджень виконувач обов'язків директора В. І. Софтенко наказував до 1 січня 1944 р. кожному студенту принести до інституту 1 стілець, кожним чотирьом студентам – по одному столу. Труднощі цього періоду добре відомі. Вони вирішувались на різних рівнях. Так, 4 жовтня 1944 р. був виданий наказ Голови Всесоюзного комітету у справах вищої школи при РНК СРСР. У ньому зазначалось про необхідність забезпечувати продтоварами викладачів і асистентів вузів «за нормами, встановленими для робітників промисловості, транспорту і зв'язку, а також відпускати їм обіди за спеціальними обідніми картками».

Розвивалося підсобне господарство. У 1944 р. було засіяно зерновими та городніми культурами 15 га. У 1945 р. оброблено 40 га. З них відведено під зернові культури – 26 га, картоплю – 4 га, масляничні – 1 га, баштанні – 9 га. У грудні 1944 р. відділ робітничого постачання (ВРП) організував їдальню. Зали були розраховані на обслуговування 85 студентів та 40 викладачів. Всього у їдальні харчувалось близько 400 осіб. Крім того, у магазині ВРП обслуговувалось 700 осіб – студенти, викладачі і персонал. Директор інституту С. Е. Борисенко оптимістично стверджував, що постачання здійснюється у відповідності до норм і у встановлені терміни. Про діяльність профспілкової організації при цьому ні слова. Справа обмежилася згадкою про те, що комсомольська і профспілкова організації мають точні відомості про потреби студентів, які до того ж працюють у підсобному господарстві. Конкретних даних з цього питання немає.

Відродження та подальший розвиток навчально-матеріальної бази інституту проходило за активної участі громадсько-політичних організацій. 15 липня 1944 р. оформилася партійна організація. До неї входили 29 осіб. До війни було 120 членів і кандидатів, 80 % з яких пішли на фронт. Одночасно відбувалося формування профспілкової організації. Організаційна робота з відродження профспілок проводилася у відповідності до рішень обкому партії. 11 липня 1944 р. був затверджений склад оргбюро обкому профспілки працівників вищої школи в м. Сталіно. До його складу увійшли: В. Е. Брайнін – індустріальний інститут, голова оргбюро; В. К. Медунов – індустріальний ін-

ститут; К. Я. Довгялло – медичний інститут; П. І. Вепринський – Сталінський педагогічний інститут; Б. А. Янковський – Артемівський учительський інститут.

Було створено профспілкове профбюро. У 1946 р. його очолив Чумак. Інші відомості та документи не збереглися. Виняток становлять матеріали про результати набору студентів у Сталінський індустріальний і Сталінський педагогічний інститути у 1945 р. З інформацією з цього питання виступив голова виробничої комісії, проф. С. С. Герчиков. Він повідомив, що план набору виконаний, навів дані про склад студентів, виділив недоліки у підготовці абітурієнтів і похибки в оформленні документації. Прозвучала традиційна згадка про житлові труднощі тільки студентів. Станом на 6 грудня 1944 р. в інституті працювали 49 викладачів.

3 листопада 1944 р. на відкритих партійних зборах заслухали звіт місцевого комітету (доповідач – Гніщевич). Його виступ був підданий нищівній критиці з боку адміністрації і парторганізації. Зазначалося, що виробничий сектор не працює взагалі. Соціально-побутовий сектор недостатньо займався проблемами постачання, зовсім не приділяв уваги питанням житла для викладачів. Мало уваги приділялося організації культурно-масової роботи. Пропонувалося перебудувати роботу. При цьому рекомендувалося особливу увагу приділити політико-виховним заходам серед викладачів та співробітників. Пропонувалося проводити культпоходи в кіно і театр не рідше, ніж 2 разів на місяць. На зібранні зазначалося, що необхідно поставити питання про виведення з місцевого комітету т. Е. В. Болотовського і

Р. В. Ріхтера, які «не сплачують членські внески і поставили себе поза профспілки».

Необхідно відзначити, що матеріально-побутові питання у повоєнні роки були актуальними. Однак, не слід перебільшувати роль профспілкової організації у їхньому вирішенні. В умовах воєнного часу і голоду вкрай актуальною була проблема розвитку підсобного господарства. У 1944 р. для цього виділили 35 га. Фактично засіяли – 27,8 га. В подальшому план посіву довели до 40 га. Більше того, мова йшла про те, що інститут може освоїти 60 і навіть 100 гектарів землі. Починати цю важливу роботу доводилось у дуже складних умовах. У підсобному господарстві не було плугів, сіялок та ін. інвентарю. До цього слід додати дефіцит транспорту і тягової сили. Негативно позначалася відсутність посадкового матеріалу, у першу чергу, картоплі.

Природно, що для вирішення цієї проблеми були потрібні і кошти, і час. Однак, адміністрація і громадські організації інституту зводили справу до обговорення цього питання на засіданнях місцевого і парторганізації. При цьому начальники ВРП отримували партійні догани і змінювалися досить часто. Одночасно не зменшувався потік скарг на роботу ВРП. Вкрай напруженими були відносини між місцевим комітетом та відділом робітничого постачання. У квітні 1944 р. викладачам інституту були виділені городи. Земельні ділянки знаходилися за станцією Мушкетове. Городниками стали 25 осіб. Їм видали насінневу картоплю та ін. Але бурхливого ентузіазму ця акція не викликала. Відбулася чергова вказівка парторганізації: «місткому більше

уваги приділити роз'яснювальній роботі про користь городів».

Традиційно складним було питання про підготовку навчального корпусу та інших об'єктів до проведення занять і роботи у зимовий період. За повідомленням директора С. Е. Борисенко 26 липня 1944 р. інституту виділили приміщення школи № 18, яка потребувала капітального ремонту. Багато було зроблено силами студентів. Крім того, вони брали участь у збиранні врожаю (серпень 1944 р.) та ін. трудових акціях. Поступово ситуація поліпшувалася. У 1946 р. провели якісний ремонт. Планувалося забезпечити вугіллям викладачів (до 25 жовтня). У 1948–1949 навчальному році покращилося постачання вугіллям і викладачів, і співробітників; розвивалося підсобне господарство, продукцію якого отримували викладачі, співробітники та студенти; покращилось забезпечення меблями і постільною білизною. У той же час, не було організовано постачання питної води, були відсутні умивальники, постала необхідність підвищити якість ремонту та ін. При цьому республіканське журі та Управління у справах вищої школи УРСР оцінило роботу інституту з підготовки до 1948–1949 навчального року як «незадовільну». Звіти АГЧ з цього питання були більш оптимістичними. Так, у серпні 1949 р. зі звітом виступив заступник директора АГЧ А. С. Бірюков. Він доповів, що план ремонту виконано на 95 % та ін. Однак це повідомлення викликало шквал критичних зауважень. Виявилося, що заступник директора пиячить і роботою не керує, привласнює гроші, не працівник, а база і т. п. Далі йшли вказівки партбюро: містком недостатньо займається вихов-

ною роботою співробітників АГЧ; зрідка проводить виробничі наради; слабо розвинена критика і самокритика. Як наслідок – зобов'язати голову МК тов. В. Ф. Осяка посилити виховну роботу.

У перші повоєнні роки житлова проблема була однією з найскладніших. У 1945–1948 рр. в гуртожитку потребували щорічно близько 620 студентів. Вони розселялися, як тоді говорили, «по кутах». Платня за житло була значною і становила від 100 до 150 крб. щомісяця. При цьому «квартирні», які видавав інститут у розрахунку на одного студента, дорівнювали 40 крб.

Таким чином, становлення профспілкової організації Сталінського педагогічного інституту, як і розвиток самого навчального закладу, відбувалися у складних соціально-економічних і політичних умовах. У перші роки існування інституту профспілка не мала значної ролі в його діяльності. Всі ключові рішення ухвалювались на партійних зборах, а профспілці відводилася роль їхнього виконавця. Крім того, профспілкова організація традиційно займалася питаннями оздоровлення, преміювання співробітників і т. п.

РЕЗЮМЕ. Автор освещает процесс становления Сталинского педагогического института с начала его основания в 1937 г. до конца 1940-х гг., анализирует роль общественных организаций в его деятельности. Особое внимание уделяется материальному положению студентов и преподавателей института в 1930–1940 гг. Автором прослеживается процесс формирования трудового коллектива учебного заведения, освещаются репрессии среди преподавателей и руководящего состава

студенческого профсоюза. В статье также уделяется внимание формированию материально-учебной базы Сталинского пединститута, влиянию партийной организации на его деятельность.

Ключевые слова: Сталинский педагогический институт, профсоюз, история.

SUMMARY. The article is devoted to history of the trade union organization of Stalin Pedagogical Institute in

1930–1940. The author examines the role of public organizations in the activities of the institute. The article characterizes financial situation of students and teachers in 1930–1940. The study involves the process of formation of the staff of educational institution, including the repression of teachers and student leaders of the trade union committee.

Keywords: Stalin Pedagogical Institute, trade union, history.

Примітки:

1. Шевченко В. П. Донецкий государственный университет на пороге XXI века: Учеб.-справ. пособие / В. П. Шевченко и др. – Донецк : ДонГУ, Китис, 1999.
2. Донецький національний університет / ред. кол.: В. П. Шевченко (відп. ред.) та ін. – Донецьк : Норд-Пресс, 2002.
3. Історія України: Курс лекцій: У 2 кн. Кн. 2. XX століття: Навч. посібник / Л. Г. Мельник, В. Ф. Верстюк та ін. – К. : Либідь, 1992. – С. 304–305.